

Kansalaistaitojen käsitteestä

”Demokratia ei toimi, ellei meillä ole asioista perillä olevia kansalaisia”, tokaisi väistyvä presidentti Barack Obama (s. 1961) tammikuuisessa viimeisessä lehdistötilaisuudessaan. Hän kehotti toimittajia ”pitämään kriittisesti silmällä ihmisiä, joilla on suunnattomasti valtaa, ja varmistamaan meidän vastuumme ihmisille, jotka nostivat meidät [mahtiasemiin]”. Obama lopetti: ”Odotan mieluusti pääsyä työnne aktiiviseksi kuluttajaksi, sen sijaan että olisin sen iänikuisena kohteena.”¹

Jäähyväispuheessaan viikkoa aikaisemmin hän käsitteeli kriittisen kansalaisen ihannetta:

”Maamme kutsu kansalaisuuteen on tarjonnut 240 vuoden ajan työtä ja tarkoitusta aina uusille sukupolville. [...] Kaikki riippuu osallistumisestamme, meistä kaikista hyväksymässä kansalaisuuden velvollisuuksia riippumatta siitä, mihin suuntaan vallan heiluri mahtaakaan liikahtaa. [...] Kaikista ulkoisista eroistamme huolimatta me todella jaamme saman ylvään arvonimen, merkittävimmän viran demokratiassa: kansalaisen tehtävän. Kansalaisen. [...] [A]ion pysyä seurassanne, kansalaisena, loppuelämäni ajan.”²

Viime vuosina Obaman on voittanut puhetaidossa ehkä vain vaimonsa Michelle Obama (s. 1964). Viittaukset kansalaisuuteen eivät ole sitä kuuluisaa pelkkää retoriikkaa. ’Kansalaisen’ käsite kyllä yhdistyy suunvuoroon ja sananvaltaan, julkiseen puhetaitoon ja keskustelukykyyn. Sitä ei silti pidä määritellä kapeimmin kieleen rajaten, vaikka kielen käsittäisikin laajasti kielellisten olentojen olemisen ytimeksi. Ilmaiseepa itseään vuo-laasti tai visusti, sulavasti tai tönkösti, taitava kansalainen kokee jäsenyyttä ja toimijuutta, haluaa ja osaa liittyä ja kuulua, arvostella ja viritellä, ottaa vastaan ja jatkokehittää sekä harjoittaa itsekritiikkiä.

Yhdysvaltaisessa keskustelussa *citizen* on puolue- ja ideologiarajat ylittävä viitepiste. Sen käyttö ei ole vierasta edes 45. presidenttinä aloittaneelle ja perehtyneessä ajattelussa harvoin loistaneelle Donald Trumpille (s. 1946), jos kohta se on hänelle Obamaan verrattuna pikeminkin ulos kuin sisäänsä sulkeva termi³. Yhdysvaltain itsenäisyysjulistuksen muotoilleet ”perustajaisät” (*founding fathers*) eivät vielä hyödyntäneet kansalaiskäsitettä järjestelmällisesti tai yhteneväisesti. Heidän aikanaan se viittasi sitä paitsi ensisijaisesti ”valkoisiin maanomistajamiehiin”. Tästä huomauttava tutkijakaksikko lisää, että viimeistään maan 16. presidentistä Abraham Lincolnista (1809–1865) lähtien ”kansalaisen roolille asetetaan yhdysvalta-

laisessa demokraattisessa ideologiassa avoimesti vahvaa painoarvoa”.⁴

Maan ja maailman taitajat

Poikkiatlanttiset vaikutukset näkyvät vakiintumiskehityksessä. Ranskan vallankumouksessa ’kansalainen’ (*citoyen*) nousi pääkäsitteeksi. Se kuuluu kansallislauluksi otetun ”Marseljeesin” (1792) kertosäkeen taistelulukussa: *Aux armes, citoyens!* Mutta jo tätä ennen siihen ankkuroitiin revolution iskusanaat vapaus, veljeys ja tasa-arvo: painotettiin pakottomuutta, yhdistyneisyyttä ja yhdenvertaisuutta eriarvoisen sortojärjestelmän taakseen jättäneinä kansalaisina. Tämä korostuu ”Ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistuksessa”, jonka vallankumouksellinen kansalliskokous hyväksyi elokuussa 1789. Kaksi vuotta myöhemmin ilmestyi sen kriittinen muunnelma *citoyennesien* oikeuksista, jossa naisille kuuluvat oikeudet täsmennettiin kansalaisuuskäsitettä korjaten mutta siitä luopumatta.⁵

Hahmotusten universaalius soi uutta katetta antiikin Kreikasta juontavalle käsitteelle ’maailmankansalainen’. Se nousi 1700-luvun lopulla yleisesti näkyväksi ja pysyväksi vastavoimaksi samalla vuosisadalla syntyneelle modernille nationalismille. Uudistuneen maailmankansalaisuusajatuksen ensimmäisiä hyödyntäjiä olivat Christoph Martin Wielandin (1733–1813) ja Theophil Friedrich Erdmannin (1762–1811) kaltaiset valistusajattelijat.⁶

Viime vuosikymmeninä kansalaisuutta korostava puhetapa on yleistynyt myös Suomessa etenkin kasvatuksen ja koulutuksen yhteydessä⁷. Nytemmin suosituksi on tullut ajatus ’kansalaistaidoista’ kenties tärkeimpänä opettajien ja oppilaiden yhteisponnistelun tavoitteena⁸. Rinnakkaiskäsitteen ’ajattelutaidot’ voi mieltää yksilökeskeisemmäksi tavaksi kuvata olennaisesti samaa asiaa: kouliudutaan käyttämään omaksuttuja tietoja ja harjoiteltuja valmiuksia yhteiskunnalliseen toimintaan osallistuvana kansalaisena. Nykyään kansalais- ja ajattelutaitoja teoretisoidaan vilkkaasti pedagogian tutkimuksessa ja testataan empiirisesti oppimispsykologian ja koulutussosiologian aloilla.

Aiheen ensimmäisiä teoreetikoita oli yhdysvaltalainen koulumies John Paul Leonard (1901–?). Hän kirjoitti *Developing the Secondary School Curriculumissaan* (1946): ”Yksilö tarvitsee perustietojen lisäksi taitoja onnistuakseen kansalaisena – taitoja äidinkielessä, matematiikassa, lukemisessa ja tieteellisessä menetelmässä.”⁹ ’Kansalaistaito’-käsitettä ovat eri kirjoittajat havainnollistaneet eri esimerkein. Yhteistä on ollut johtaa näistä

kyvykkyyksistä toimielias ja vaikuttava elämänmalli. Sanapari *citizen skills* välähtää jo 50-luvulta lähtien hetkittäin yhdysvaltalaisessa keskustelussa. Se yleistyi 70-luvulla, ja 90-luvulla ilmestyi jo useita kirjoja näiden taitojen kehittämiseksi.¹⁰

Toinen yhdysvaltalainen kasvattaja David Snedden (1868–1951) käytti rinnakaistermiä *civic skills* jo 20-luvulla. Hän puhui ”kansalaiskasvatuksesta”, jossa ”treenattiin” kansalaisen ”taitoja ja tottumuksia”. Hän viittasi havaintoesimerkkeinään kokouskäytäntöihin ja reilun pelin periaatteisiin.¹¹ *Civic skillsin* ohella esiintyi 40–50-luvulla myös *civil skills*, mutta *citizen skills* on hahmottunut tyypillisimmäksi ilmaisuksi. Merkittävistä yhteiskuntateoreetikoista sitä ovat käyttäneet esimerkiksi puolalais-brittiläinen Zygmunt Bauman (1925–2017) ja saksalais-yhdysvaltalais-israeliläinen Amitai Etzioni (s. 1929)¹². Käsitteellä on yhteytensä intialais-brittiläis-yhdysvaltalaisen Amartya Senin (s. 1933) ja yhdysvaltalaisen Martha Nussbaumin (s. 1947) ajatukseen yksilöiden yhteiskunnallisten toimintavalmiuksien (*capabilities*) ratkaisuudesta poliittis-taloudellisen kehityksen osoittimena.¹³

Sneddenille tärkeä ’kansalaiskasvatus’ oli noussut USA:ssa käsitteeksi jo 10-luvulla. Sen ja samalla siis kansalaistaitojenkin poliittiset ja käsitehistorialliset juuret juontavat Pariisiin. Englanniksi termiä käytti kenties ensimmäisenä Edmund Burke (1729–1797) arvostellessaan tuoreeltaan Ranskan vallankumousta ja sen uskaliaista irrottautumista kuningas- ja aatelivaltaisista perinteistä. Hän esitteli *civic educationin* ”teknisenä” uudiskäsitteenä kanaalin eteläpuolella omaksutulle opetusmallille, joka hänen mukaansa tähtäsi kaiken uskonnon kitkemiseen kansalaisuudesta.¹⁴

Vallankumousta myötäillyt preussilaisfilosofi Immanuel Kant (1724–1804) ei puuttunut suoraan asiaan. Mainittuaan elämässä tarvittavista ”etusijaisista taidoista” jo esikriittisellä kaudellaan hän otti kuitenkin myöhäisvaiheessaan esiin kriittisyyden yhteiskunnallisen merkityksen¹⁵. Kirjoituksessaan ”Mitä on valistus?” (1784) Kant erotti ”järjen yksityiskäytön” sen ”julkisesta käyttämisestä”. Valistuminen eli ajattelussa ja muussakin kehityksessä täysi-ikäistyminen edellytti mahdollisuutta julkiseen järjenkäyttöön, vapaaseen ajattelemiseen yleisön edessä. Papilta tai upseerilta voi virassaan odottaa tottelevaisuutta ”koneen osana”, mutta heillä on ”maailmankansalaisten yhteisön jäsenenä” vapaus ja velvollisuus järkeillä julkisesti ja alistaa edustamansa yhteiskuntalaitos arvostelulle.¹⁶ Samana vuonna julkaistussa esseessään maailmankansalaisuudesta Kant viitoitti tietä ”turhamaisesta ja väkivaltaisesta” valtiollisuudesta ”pitkäjänteiseen yritykseen kansalaisten ajattelutavan sisäiseksi sivistämiseksi”¹⁷.

Kantin poliittisesta ajattelusta luennoi New Yorkissa 1970 saksalais-yhdysvaltalainen filosofi Hannah Arendt (1906–1975). Hän teroitti, että kriittinen ajattelu ei sijoitu ”dogmaattisuuden ja skeptisyyden” välimaille eikä muodosta positiivisen systeeminrakennuksen esivaihetta. Se oli vapaan ja antiautoritaarisen, mahdollisuuksia ja

valmiuksia puntaroivan ajattelun harjoittamista yhdessä toisten kanssa. Reininmaalaiseen Karl Marxiinkin (1818–1883) viitaten Arendt totesi, että kritiikin saattoi ymmärtää teorian ja käytännön yhdistäjäksi ja välittäjäksi, mikä korosti sen roolia vallankumouksen lapsena ja vanhempana. ”Kriittisen ajattelun taidolla on aina ollut poliittisia seurauksia”, Arendt tiivisti.¹⁸

Hyödyt ja nautinnot

Alasaksilaisyyntyinen historioitsija Dietrich Hermann Hegewisch (1746–1812) kirjoitti 1801 kansalaisen ”taidoista [tai valmiuksista, *Fertigkeiten*] ja hyveistä”. Hän mainitsi päättäväisyyden, ruumiinjäntevyyden, sielun-kyvykkyyden ja harkitsevaisuuden. Nämä ”kaikessa elämässä hyödylliset” taidot oppi Hegewischin mukaan karsivassa sotapalveluksessa.¹⁹

Nobelin rauhanpalkinnon 2009 saanut Obama tasapainoili jäähyväispuheessaan.

”Elämäntapamme puolustaminen ei ole ainoastaan sotaväkemme heiniä. Demokratia saattaa hervahtaa, kun annamme periksi pelolle. Niinpä aivan samoin kuin meidän täytyy pysyä kansalaisina valppaina ulkoista aggressiota vastaan, meidän täytyy varoa heikentämästä arvoja, jotka tekevät meistä sen, mitä me olemme.”

Obama varoitti, että kohtuutonta ja epäoikeutettua voimaa käyttävä hukkaa vapautensa.

Kasvatuksen ja kansanvallan tutkijoista yhdysvaltalainen filosofi John Dewey (1859–1952) kutsui 1935 ”ajatteluvoimaa” nykyihmisen ensisijaiseksi tarpeeksi. Hän määritteli sen mainiosti ”kyvyksi tunnistaa ongelmia, kytkeä niihin tosiasioita, käyttää käsitteitä ja nauttia niistä”. Hän ei halunnut rajata näitä valmiuksia suppeaksi joukoksi harjoitusta varten. Dewey puhui ”taidon mekaanisia muotoja” vastaan ja niin toiminnassa koetun kuin tilanteita ja tapahtumia vastaavan tunnon ja taidokkuuden puolesta. Hän tiivisti: ”Liian suuri osa kansalaisista on jättänyt koulun ilman kunnollista kriittistä erittelykykyä jääden propagandan armoille ajeltimaan suunnitelmasta ja hankkeesta toiseen kulloinkin raikuvimman hetken hälinän mukaan.” Tämä vika ja pysyvä riski vaati ”jatkettua julkista kasvatusta”.²⁰

Deweyn sanoin ’kansalaisuutta’ ei pitänyt ymmärtää kapeasti hallituksen vaan laeasti yhteiskunnan kannalta²¹. Kasvatuksen päämääränä olivat ”ajattelevaiset, tietäväiset, kriittiset opiskelijat ja kansalaiset”²². Deweyläinen taitokäsitys tähdensi taitojen ja ajatusten oppimisen ja vaalimisen ei-rutiininomaista yhtäaikaisuutta. Puuseppien, muusikoiden ja kokkien tapaan kuka tahansa kansalainen hyötyi ”joustavasta, herkästä tavasta” ja niin ”taiteellisista” kuin ”älykkäistäkin” taidoista tekemisissään.²³ Yleiset ”yhdistelmien havaitsemis- ja toteutustaidot” elämässä olivat Deweyn kouluilta kaipaamaa pohjustusta kansalaisuudelle eli kokonaisvaltaiselle ”yhteiskuntajäsenyydelle laiveimmassa merkityksessään”²⁴.

Viitteet

- 1 Anon., Obama's Last Press Conference. Full Transcript and Video. www.nytimes.com/2017/01/18/us/politics/obama-final-press-conference.html
- 2 Anon., President Obama's Farewell Address. Full Text and Video. edition.cnn.com/2017/01/10/politics/president-obama-farewell-speech/
- 3 Vrt. Gahajan 2016.
- 4 Ks. Denhardt & Denhardt 2007/2015, luku 3.
- 5 Ks. *niin & näin* 3/13 verkkoteksteineen: mukana nootitetut suomennokset kum-mastakin julistuksesta.
- 6 Kirjailija Wieland tutkaili asiaa romaanissaan *Das Geheimnis des Kosmopolitenordens* (1788), maantieteilijä Erdmann toimitti *Weltbürger*-sarjaa 1792. Termi oli yleistynyt ja politisoitunut 1770-luvulta lähtien, mutta sitä käytettiin eri muunnelmissaan ja monin eurooppalaisin vastinein jo 1500-luvulta alkaen. (Ks. esim. Runoilija Pierre de Ronsardin (1524–1585) hymnit (1555–1556) ja matkakirjailija Louis-Charles Fougeret de Monbronin (1706–1760) *Le cosmopolite* (1750).) Vrt. *Kosmopolitismus* 2005.
- 7 Vrt. Korpikallion (1907–1940) väitös 1937, erit. 354–355, varhaisena esimerkkinä angloamerikkalaisesta 'kansalaistaidot'-käsitteestä Suomessa. Se esiintyy myös *Kasvatusopillinen Aikakauskirja* -vuosikerrassa 1946. Läpimurto koitti myöhemmin: kansalaistaito kuului oppiaineena peruskouluihin 1967–2000. Ks. kuitenkin *niin & näin* 1/17:n verkkoteksti Vera Hjeltin pioneerityöstä.
- 8 Ks. esim. *Perusopetus 2020 – yleiset valtakunnalliset tavoitteet ja tuntijako*. OKM, Helsinki 2010.
- 9 Leonard 1946, 420.
- 10 Ks. esim. Saloma & Sontag 1972, jota voi pitää merkkinä käännekohtasta: kansalaisuuden vahvistamisesta tulee näkyvä osa yhteiskunnallista kasvatus-tusta. Tässä tapauksessa aloite tuli poliittisesta oikeistosta.
- 11 Snedden 1922, erit. 325.
- 12 Ks. Bauman 2000, 40; Etzioni 2001, 197.
- 13 Ks. erit. *The Quality of Life* 1993; tavan lähestyä ”kehitystä pystyvyysien

laajentumisena” Sen esitteli 1989. Vrt. Wilson-Strydom 2017, jossa seniläinen teema yhdistetään kansalaistaitojen vaa-limiseen.

14 Burke 1790, 218–219.

15 Ks. Kant 1755, A 182.

16 Kant 1784b.

17 Kant 1784a, 7. periaate.

18 Arendt 1970/1982, 32–43.

19 Hegewisch 1801, 434–435.

20 Dewey 1935, 164–165.

21 Dewey 1902.

22 Dewey 1940.

23 Dewey 1922, 71–72.

24 Dewey 1897, 57–60.

Kirjallisuus

- Arendt, Hannah, *Lectures on Kant's Political Philosophy*. Toim. Ronald Beiner. The University of Chicago Press, Chicago 1982.
- Bauman, Zygmunt, *Liquid Modernity*. Polity, Cambridge 2000.
- Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France and on the Proceedings in Certain Societies in London Relative to That Event* (1790). 2. p. Dodsley, London 1790.
- Denhardt, Janet V. & Denhardt, Robert B., *The New Public Service. Serving, Not Steering* (2007). 4., laaj. p. Routledge, New York 2015.
- Dewey, John, *Ethical Principles Underlying Education* (1897). Teoksessa *The Early Works, 1882–1898*; 5. Toim. Jo Ann Boydston. The Southern University of Illinois Press, Carbondale 1972, 54–83.
- Dewey, John, *Human Nature and Conduct* (1922). Dover, Mineola 2002.
- Dewey, John, *Investigating Education* (1940). Teoksessa *The Later Works, 1925–1953*; 14. Toim. Jo Ann Boydston. Southern University of Illinois Press, Carbondale 2008, 370–372.
- Dewey, John, *The Need for Orientation* (1935). Teoksessa *The Later Works, 1925–1953*; 11. Toim. Jo Ann Boydston. Southern University of Illinois Press, Carbondale 1988, 160–166.
- Dewey, John, *The School as Social Centre* (1902). Teoksessa *Middle Works, 1899–1924*; 2. Toim. Jo Ann Boydston. Southern University of Illinois Press, Carbondale 1976, 80–96.

Etzioni, Amitai, *The Monochrome Society*. Princeton University Press, Princeton 2001.

Gahajan, Mahita, Here Are the Only Times the U.S. Government Can Revoke Your Citizenship. *Time.com* 29/xi/16.

Hegewisch, Dietrich Hermann, *Schleswigs und Holsteins Geschichte von 1588 bis 1648*. Neue Akademische Buchhandlung, Kiel 1801.

Kant, Immanuel, *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*. Petersen, Königsberg 1755.

Kant, Immanuel, *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* (1784). Deutsche Bibliothek, Berlin 1914. (1784a)

Kant, Immanuel, Vastaus kysymykseen: mitä on valistus? (Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? 1784). Suom. Jussi Korkavirta. Teoksessa *Mitä on valistus?* (1995) Toim. Juha Koivisto, Markku Mäki & Timo Uusitupa. Dig. p. Vastapaino, Tampere 2007, 86–95. (1784b)

Korpikallio, Jaakko, *Yksilön ja kansalaisen kasvatus Englannissa*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 1937.

Kosmopolitismus. Weltbürgerdiskurs in Literatur, Philosophie und Pulizistik um 1800. Toim. Andrea Albrecht. de Gruyter, Berlin 2005.

Leonard, John Paul, *Developing the Secondary School Curriculum*. Rinehart, New York 1946.

The Quality of Life. Toim. Martha Nussbaum & Amartya Sen. Clarendon, Oxford 1993.

Saloma, John & Frederick H. Sontag, *Parties. The Real Opportunity for Effective Citizen Politics*. Knopf, New York 1972.

Snedden, David, *Civic Education. Sociological Foundations and Courses*. World, New York 1922.

Der Weltbürger oder deutsche Annalen der Menschheit und Unmenschheit, der Aufklärung und Unaufgeklärtheit, der Sittlichkeit und Unsittlichkeit für die Jetztwelt und Nachwelt. Omakust. Stuttgart 1792.

Wilson-Strydom, Merridy, *Pedagogic Rights for Transformative Student Learning*. Teoksessa *Socially Just Pedagogies, Capabilities and Quality in Higher Education. Global Perspectives*. Toim. Melanie Walker & Merridy Wilson-Strydom. Palgrave Macmillan, London 2017, 69–88.